

Həsən Sarif oğlu HƏSƏNOV
Gəncə Dövlət Universitetinin doktorantı

COVID-19 BÖHRANINDAN SONRA FİSKAL SİYASƏTİN İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

İnkaredilməz faktdır ki, COVID-19 global iqtisadiyyata ciddi təsir göstərmişdir. Pandemiya təkcə global sağlamlıq böhranına deyil, həm də iqtisadi yavaşlama və tənəzzülə səbəb oldu. Bu, global sağlamlığa ciddi təsir göstərərək, bu sahədə böhran yaratdı və eyni zamanda, iqtisadi aktivliyin kəskin azalmasına səbəb oldu. Bundan əlavə, pandemiyanın ölkələrdə məşğulluğa, iqtisadi sabitliyə, sosial rifaha, ümumiyyətlə, ÜDM-ə (Ümumi Daxili Məhsul) və əksər digər sahələrə zərərli təsir göstərdiyini qeyd etmək lazımdır. Bununla yanaşı, bütün dünyada dövlət maliyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməsinə səbəb olan pandemiya bir daha sübut etdi ki, ölkələr kapital tarazlığını qorumaq, böyümə və davamlılığı təmin etmək üçün yaxşı işlənmiş və effektiv maliyyə siyasətinə malik olmalıdırlar. Hökumətlər öz iqtisadi vəziyyətlərini bərpa etmək üçün effektiv və səmərəli siyasətlər qurmağa diqqət yetirirlər. Bu məqalə, ilk növbədə, COVID-19-un dövlət maliyyəsinə mənfi təsirlərinin müəyyən edilməsinə, ölkələr üçün müvafiq və effektiv vergi və fiskal siyasətlərin müəyyən edilməsinə yönəlib. Bundan əlavə, məqalə pandemiyanın zərərli təsirlərinin azaldılması və uzunmüddətli perspektivdə tamamilə aradan qaldırılması üçün dövlət maliyyəsində mühüm siyasətlərin formalaşdırılmasına öz töhfəsini verir.

Açar sözlər: COVID-19, ÜDM, iqtisadi artım, davamlılıq, iqtisadi tənəzzül, işsizlik səviyyəsi, vergi və fiskal siyasət.

UOT: 336

JEL: E62

Giriş

Müasir ssenaridə hökumətin nəzarəti olmayan azad bazar sürücüsüz hərəkət edən avtomobilə bənzəyir. Qeyd etmək lazımdır ki, şərtlər əlverişli olduğu müddətcə müəyyən siyasətlərin tətbiqi asan görünə bilər, lakin iqtisadiyyatda müəyyən qədər durğunluq və geriləmə yaranıqdan sonra düzəlişlərin tətbiqi çox çətinləşir. COVID-19 pandemiyanın son sarsıntıları göstərdi ki, qeyri-sabit bir zamanda iqtisadiyyatı idarə edərək düzəlişlərin həyata keçirilməsi və əhalinin saxlanması üçün ehtiyatlı fiskal siyasət həyata keçirmək olduqca vacib bir məsələdir [1]. Hər bir ölkədə hökumət bir növ maliyyə siyasəti aparırdı; bəziləri həvəsləndirilmiş xərclər, bəziləri isə iqtisadiyyatın tədarük tərəfinə diqqət yetirirdi. Pandemiyanın şoklarından yuxarı qalxan iqtisadiyyatla həddindən artıq yüklənən iqtisadiyyat arasındakı əsas fərqlərdən biri effektiv maliyyə siyasəti idi. COVID-19 pandemiyası global sağlamlıq böhranı ilə nəticələndi və iqtisadi fəallığın yaxın tarixdə misli görünməmiş kəskin azalmasına səbəb oldu. Cəmi bir neçə ay ərzində COVID-19 pandemiyası sağlamlıq böhranından global iqtisadi böhrana çevrildi və global ÜDM-də 2008-ci ildəki global maliyyə böhranından daha böyük azalmaya səbəb oldu. COVID-19 pandemiyası dünya dövlətlərinin maliyyə sistemlərində əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməyə səbəb oldu. Bu məqalə əsasən dövlət

fiskal siyasət strategiyalarının işlənilib hazırlanması ilə bağlı çətinlikləri və imkanları nəzərdən keçirir. Qeyd etmək lazımdır ki, məqalənin əsas məqsədi ölkələrin fiskal siyasətinin davamlılığını, tarazlığını və inkişafını təmin etmək üçün vergi siyasətinin hərtərəfli şəkildə necə tərtib oluna biləcəyinin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

Fiskal siyasətin mahiyyəti

Fiskal siyasət dövlətin gəlir və xərcləri özündə cəmləşdirən iqtisadi proqramlarından ən yaxşı şəkildə istifadəsini əks etdirir. Bu, dövlət təsərrüfat planlarının gəlir mənbələrini və onların necə xərclənməsini, dövlət işçilərinin əmək haqqı və müxtəlif xidmət layihələri kimi ən mühüm xərc tendensiyalarının hansı olduğunu iqtisadi tarazlığın ən yüksək səviyyəsinə nail olmağa yönəltməklə həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, fiskal siyasət dövlətin iqtisadi fəaliyyətə müdaxiləsinin ən mühüm vasitələrindən biri hesab edilir. Bu ölkənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin aparılması üçün hökumət tərəfindən hazırlanmış əsaslar, standartlar və çərçivələri nəzərdə tutur. Buna görə də, fiskal siyasət ümumi iqtisadi sabitliyi qorumaq və onun problemlərini həll etmək üçün dövlətin milli iqtisadiyyata təsir metodudur. Fiskal siyasət iqtisadi inkişafa nail olmaqda və iqtisadi sabitliyə mane olan problemlərin aradan qaldırılmasında iqtisadi idarəetmənin ən mühüm

alətlərindən biridir. Buna əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, fiskal siyasət iqtisadi artıma təsir göstərə bilən ən mühüm siyasətlərdən biri kimi çıxış edir və milli iqtisadiyyatda qarşıya qoyulan hədəflərə nail olmaqda vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu, xüsusilə müxtəlif alətlər vasitəsilə hökumət tərəfindən asanlıqla idarə olunan iqtisadi artım tempini yüksəltmək baxımından xarakterizə olunur [2].

Qeyd etmək lazımdır ki, vergitutma, xərclərin bölüşdürülməsi, dövlət borcuna və məcmu gəlirə nəzarət fiskal siyasətin əsas alətləri hesab edilir. Hökumətin fiskal siyasətə təsir etmək üçün iki dəyişəni var: vergitutma və hökumət xərcləri. Vergitutma dedikdə, hökumətin xalqın əlində olan birdəfəlik nağd pulu artırdığını və ya azaltmasını tənzimləyən alətlərdən istifadə etməsi nəzərdə tutulur. Habelə, hökumət xərcləri hökumətin iqtisadiyyatın vəziyyətinə birbaşa və ya dolayısı ilə təsir edən ictimai infrastruktur işlərinə və digər sosial rifah sxemlərinə investisiya qoyduğu xərcləri nəzərdə tutur [3]. Xərcləri stimullaşdırmaq üçün hökumət vergi endirimlərini elan edə bilər və iqtisadiyyat yüksək inflyasiya ilə üzləşdikdə hökumət yeni vergilər elan edə və ya mövcud vergilərin səviyyəsini qaldıra bilər. Mənfi artım dövründə ictimaiyyət və investorlar iqtisadiyyata inamını itirə bilər ki, bu da öz növbəsində istehsalın və tələbin azalması ilə nəticələnə bilər. Buna qarşı çıxmaq üçün hökumət özəl sektora düşən sərmayələri aradan qaldırmaq və bazarda tələb yaratmaq üçün xərcləri artırmağa bilər. Hökumət iqtisadiyyatda resursların istifadəsinə birbaşa və dolayı yolla təsir göstərir. İqtisadiyyatın məhsulunu və ya ümumi daxili məhsulu (ÜDM) xərclərə görə ölçən milli gəlir uçotunun əsas tənliyi bunun necə baş verdiyini göstərməyə kömək edir: [4]

$$\text{ÜDM} = C + I + G + NX$$

Sol tərəfdə ÜDM - iqtisadiyyatda istehsal olunan bütün son məhsul və xidmətlərin dəyərini əks etdirir. Sağ tərəfdə məcmu xərclərin və ya tələbin mənbələri - özəl istehlak (C), özəl investisiya (I), hökumət tərəfindən mal və xidmətlərin satın alınması (G) və xalis ixrac (NX) var. Bu tənlik hökumətlərin iqtisadi fəaliyyətə (ÜDM) təsir etdiyini, G-yə birbaşa nəzarət etdiyini və vergilərdə, transfertlərdə, xərclərdə dəyişikliklər vasitəsilə C, I və NX-yə dolayı təsirini açıq şəkildə göstərir. Hökumət xərclərinin artması ilə məcmu tələbi birbaşa artıran fiskal siyasət adətən genişlənmə və ya "boş" adlanır. Bunun əksinə olaraq, fiskal siyasət daha az xərcləmə

yolu ilə tələbi azaldırsa, çox vaxt daralma və ya "sıx" hesab olunur.

COVID-19-un iqtisadi və sosial sahədə yaratdığı problemlər

İlkin olaraq qeyd etmək lazımdır ki, COVID-19 bütün dünyada iqtisadi artımın yavaşlamasına səbəb oldu. Davamlı zəif iqtisadi artım dövrləri vergi daxilolmalarını zəiflədir və xərcləmə təzyiqlərini aradan qaldırmağı, dövlət borcunun dayanıqlığını qorumağı, ümumiyyətlə, əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağı çətinləşdirir. COVID-19 böhranı uzunmüddətli məhsuldarlığa müsbət təsir göstərə bilər, məsələn, rəqəmsallaşmanın sürətləndirilməsi, xüsusən də xidmət sektorlarında kiçik və orta biznes tərəfindən rəqəmsal texnologiyaların mənimsənilməsi kimi sahələrə müsbət təsir göstərə bilər. Buna baxmayaraq, böyük tənəzzüllər məhsuldarlığa, o cümlədən əmək bazarına daxil olanların məhsuldarlığına uzunmüddətli və mənfi təsir göstərir [5]. COVID-19 böhranı dövlət maliyyəsində əhəmiyyətli dərəcədə pisləşməyə səbəb oldu və bu, vergi və xərc siyasətlərinə yenidən baxılmasını tələb edir. Saxlama tədbirləri, hökumət xərclərinin artması və vergi daxilolmalarının azalması büdcə kəsirinin və dövlət borcunun artmasına səbəb olub ki, bu da ÜDM-in faizi olaraq son bir neçə onillikdə ən yüksək səviyyəyə çatıb. Borc üzrə cari faiz ödənişləri əksər ölkələr üçün aşağı istiqraz gəlirliyi və uyğunlaşdırılmış pul siyasəti səbəbindən idarə oluna bilsə də, yüksək borcun saxlanması faiz dərəcəsi artımlarına və iqtisadi artımın ləngiməsinə qarşı həssaslığı artırır və borcun çevrilməsi risklərini artırır. Pandemiyanın dövlət maliyyəsində təsirləri ilə yanaşı, ölkələr artıq bir çox uzunmüddətli struktur problemlərlə üzləşmişdirlər. Bunlara iqlim dəyişikliyi, əhalinin qocalması, rəqəmsallaşma və avtomatlaşdırmanın sürətlənməsi, iqtisadi artımın yavaşlaması, eləcə də bərabərsizliklərin artması daxildir. Pandemiya diqqəti uzun müddətli davam edən bu problemlərin bir çoxundan müvəqqəti olaraq uzaqladırsa da, COVID-19 böhranı artan bərabərsizliklər, qeyri-adekvat sosial təhlükəsizlik şəbəkələri, səhiyyə və rəqəmsal infraqurata qeyri-bərabər çıxış kimi əvvəllər mövcud olan bir sıra struktur zəifliklərini də üzə çıxardı. Qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya səhiyyə sistemləri üzərindəki əhəmiyyətli yükə əlavə olaraq, təsirlənmiş ölkələr üçün böyük iqtisadi nəticələrə səbəb oldu [6]. COVID-19 pandemiyası vaxtından əvvəl ölümlər, iş yerlərində da-

vamsızlıq və məhsuldarlığın azalması səbəbindən gəlirlərə birbaşa təsir göstərmiş, qlobal təchizat zəncirinin pozulması və fabriklərin bağlanması səbəbindən istehsalat məhsuldarlığının yavaşlaması ilə mənfi tədarük şoku yaratmışdır. Məsələn, Çində 2021-ci ilin fevral ayında istehsal indeksi əvvəlki aya nisbətən 54%-dən çox azalıb. İstehlakçılar məhsuldar iqtisadi fəaliyyətlərə təsirdən əlavə, əsasən gəlirlərin və ev təsərrüfatlarının maliyyəsinin azalması, həmçinin epidemiya ilə müşayiət olunan qorxu və çaxnaşma səbəbindən xərcləmə davranışlarını dəyişdilər. Turizm və nəqliyyat kimi xidmət sahələri səyahətlərin azalması səbəbindən əhəmiyyətli itkilərə məruz qalıb. Beynəlxalq Hava Nəqliyyatı Assosiasiyası yalnız sərnixin daşımalarından hava yolu gəlirlərinin itkisinin 314 milyard dollara yaxın olduğunu hesablayıblar. Qlobal maliyyə bazarları COVID-19 pandemiyasından ciddi şəkildə təsirlənib. Qlobal miqyasda, əsasən ABŞ, İtaliya, İspaniya, Almaniya, Fransa, İran və Cənubi Koreya vasitəsilə yoluxmaların sayı artmağa başladığı üçün dünya maliyyə və neft bazarları əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. 2020-ci ilin əvvəlindən bəri ABŞ və Avropanın aparıcı fond bazarı indeksləri (S&P 500, FTSE 100, CAC 40 və DAX), o cümlədən, həmin ilin aprelinde neft qiymətləri 65%-dən çox ucuzlaşaraq öz dəyərinin dördü birini itirib [7]. Birja dəyişkənliyi və qiymət hərəkətləri ilə bağlı gündəlik məlumatlar istehlakçıların və biznesin iqtisadiyyata inamının yaxşı göstəriciləridir. COVID-19 hadisələrinin gündəlik sayı ilə müxtəlif fond indeksləri arasında əhəmiyyətli dərəcədə mənfi əlaqələr var idi. Qeyd etmək lazımdır ki, pandemiyanın əksər dünya dövlətlərində aradan qalxmasına, ümumilikdə təsirinin azalmasına baxmayaraq, hal-hazırda aparılan sorğu və araşdırmalar onu göstərir ki, ümumilikdə, 2022-ci ilin ikinci yarısı ilə bağlı bədbinlik, respondentlərin yarıdan çoxunun qlobal iqtisadi vəziyyətin qarşdakı aylarda daha da pisləşəcəyini proqnozlaşdırdığı 2020-ci il, pandemiyanın ilk ayları ilə eyni səviyyədədir. Son sorğuda respondentlərin yarısı qlobal vəziyyətin növbəti altı ay ərzində daha da pisləşəcəyini, 29 faizi isə yaxşılaşacağını gözləyir. Respondentlərin öz ölkələri ilə bağlı gözləntiləri qlobal iqtisadiyyata baxışlarından bir qədər daha ümidvericidir: 39 faiz onların iqtisadiyyatlarının yaxın gələcəkdə yaxşılaşacağını gözləyir. Bununla belə, bu, 2020-ci ilin sentyabrında keçir

rilən sorğudan sonra ilk sorğudur ki, respondentlərin yarısından azı öz iqtisadiyyatlarında irəliləyişlər gözləyirlər.

Böhrandan sonra fiskal siyasət sahəsindəki dəyişikliklər

Pandemiya vergi və fiskal siyasətin əhəmiyyətini və dövlətlər üçün nə dərəcədə vacib olduğunu bir daha sübut etdi. COVID-19 pandemiyasının yüksək səviyyəli dövlət borcları və bu struktur tendensiyaları ilə birlikdə məcmu təsirləri bütün dünyada hökumətlər və siyasətçilər üçün çox çətin bir mühit yaratmışdır. Bu problemlərin həlli zəruri investisiyaları və subsidiyaları maliyyələşdirmək, qiymətlərə və effektiv tənzimləmələrə təsir etməklə davranış dəyişikliyi stimullaşdırmaq üçün geniş spektrli vergi, xərc və idarəetmə islahatlarını tələb edir. Çağırışlar çoxölçülü olduğundan, islahatlar da eyni şəkildə çoxşaxəli olmalıdır. Sürətli və davamlı siyasət tədbirləri qlobal ÜDM-in indi pandemiya əvvəlki səviyyəyə qayıtması ilə iqtisadi bərpanı dəstəkləyən mühüm bir addım oldu. COVID-19 böhranına siyasi cavab biznes və ev təsərrüfatları üçün əhəmiyyətli maliyyə dəstəyini əhatə etdi ki, bu da məşğulluq, gəlir və məhsul istehsalının daha da çox azalmasının qarşısını aldı. Effektiv peyvəndlərin ardıcıl tətbiqi, davamlı siyasət dəstəyi və bir çox iqtisadi fəaliyyətin tədricən bərpası bu il qlobal iqtisadi artımın irəlilədiyini göstərdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkənin maliyyə sisteminin spesifik xüsusiyyətləri vardır. Buna görə də, dövlət maliyyəsi üçün seçimlər ölkələrə xas olan şəraitdən asılıdır. Fiskal alətlərin optimal birləşməsi bir sıra amillərdən asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməlidir. Bunlara ÜDM artımı, inkişaf səviyyəsi, bərabərsizliklər və fiskal məkan; vergitutma, xərclərin cari səviyyələri və strukturları; spesifik uzunmüddətli struktur tendensiyalarının və üzləşdiyi çətinliklərin xarakteri, o cümlədən onların təsirini azaltmaq üçün görülmüş əvvəlki tədbirlər; eləcə də ölkənin institusional quruluşu, vətəndaşların üstünlükləri və qavrayışları, eləcə də, bu kimi digər amillər daxildir [8]. Buna görə də, ölkələrin tətbiq etdiyi fiskal alətlərin optimal qarışığı ölkənin özünə xas olmalıdır. Məsələn, iqtisadi inkişafın daha erkən mərhələsində olan ölkələr daha aşağı vergi-ÜDM nisbətində və daha az inkişaf etmiş sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinə malik ola bilər ki, bu da daha çox vergi gəlirlərini artırmaq üçün vergi bazalarını genişləndirən siyasət tələb edir. Eyni şəkildə, ölkələr müxtəlif demoqrafik problemlərlə üzləşir və

əhalinin qocalmasının gətirəcəyi çağırışlara cavab verməyə hazır olmalarını labüd edir. Bir çox **OECD (Organization for Economic Co-operation and Development – İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı)** ölkələri pensiya, səhiyyə və uzunmüddətli qayğı xərclərinə əhəmiyyətli dərəcədə yuxarı təzyiqlə üzləşir, halbuki demoqrafiya inkişafın yeni formalaşdığı və inkişaf etməkdə olan bəzi iqtisadiyyatlarda dövlət maliyyəsinə daha əlverişli təsir göstərə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, vergi siyasəti həlledici olsa da, o, ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməməlidir və inklüziv artım üçün dövlət xərclərinin həm səviyyəsi, həm də keyfiyyəti vacibdir. Daha yüksək xərcləmə keyfiyyəti, təkmilləşdirilmiş fiskal çərçivələr və pulun qarşılığını verən daha güclü dövlət qurumları vətəndaşlardan daha çox dəstək alır. O, dolayısı yolla da vergi əxlaqını və vergi ödəmək istəyini gücləndirə bilər. Vergi administrasiyaları rəqəmsallaşmadan rəqəmsal xidmətlərin göstərilməsini artırmaq imkanı kimi istifadə etdilər ki, bu da hökumətlərin minlərlə fəvqəladə vergi tədbiri tətbiq etməsi nəticəsində COVID-19 böhranı zamanı vergi idarələri və vergi ödəyiciləri üçün dəyərli olduğunu sübut etdi. Vergi idarələri getdikcə daha böyük və inteqrasiya olunmuş məlumat dəstlərindən istifadə etməli və risklərin idarə edilməsini və dizayna uyğunluğu təkmilləşdirmək üçün analitik alətlər və üsulları tətbiq etməlidir [9]. Süni intellekt və maşın öyrənməsi də vergi inzibatçılığı proseslərini və xidmətlərini getdikcə daha çox dəstəkləyir və digər sahələrə yerləşdirilmək üçün vergi administrasiyası resurslarını azad edən metodlarla məlumatlardan istifadə etmək üçün qabaqcıl üsullardan istifadə edir. Bu inkişaf tək-cə vergi administrasiyasının fəaliyyətini təkmilləşdirmir, həm də inzibati irəliləyişlərə əsaslanan vergi siyasəti islahatlarına yol açır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, zamanlama dövlət maliyyəsi strategiyalarını tərtib edərkən nəzərə alınmalı olan ayrılmaz bir amil olmalıdır. Əksər ölkələr COVID-19 böhranından sonra bərpa mərhələsinə qədəm qoyub və iqtisadiyyatın güclənməsini təmin etmək üçün üçün məqsədyönlü dəstək tədbirlərinə zəmanət verməlidir. Ölkələrin dəstəyi geri çəkməməsi və dövlət maliyyələrini tez bir zamanda bərpa etmək üçün tədbirlər həyata keçirməsi vacib olsa da, onlar belə geniş yayılmış vasitəni qeyri-müəyyən müddətə davam etdirə bilməzlər. Ona görə də, ölkələr konkret zaman kəsiyində müəyyən edilmiş siyasətləri həyata keçirməlidirlər. [10].

Qeyri-müəyyənliyin rolu davamlılıq müzakirələrində, xüsusilə verginin əhatə dairəsinin və görülməli olan xərcləmə tədbirlərinin müəyyən edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcək. Suveren borcun ümumi artımına baxmayaraq, hökumətlərin ÜDM-də payı kimi faiz ödənişləri faiz dərəcələrinin eyni dərəcədə aşağı düşməsi səbəbindən azalmışdır. Aşağı faiz dərəcələri borcun davamlılığı ilə bağlı cari narahatlıqları azaldır, lakin yüksək borc səviyyələri dövlət maliyyəsini bir sıra mənfi şoklara qarşı həssas edir. Borc davamlılığının qiymətləndirilməsi üçün borc nisbətində diqqət yetirən modellərin praktiki faydalılığı şübhə altına alındığından və suveren böhranların proqnozlaşdırılması çətinləşdiyindən, fiskal siyasətin keyfiyyətə qiymətləndirilməsinə, effektiv və davamlı fiskal çərçivələrin əhəmiyyətinə diqqət artır. İqtisadi, sosial-demokratik və siyasi qeyri-müəyyənliklər o deməkdir ki, davamlılığın ciddi qiymətləndirilməsi üçün heç bir vahid fiskal göstərici və ya hədəf kifayət deyil; Bunun əvəzinə, yəqin ki, bəzi ölkələrdə ekoloji problemlər, artan bərabərsizliklər və populist inkişaf kontekstində davamlı maliyyəni də nəzərə alan bir sıra göstəricilərə ehtiyac var. COVID-19-dan sonrakı mühitdə fiskal riski nəyin təşkil etdiyini və hərtərəfli fiskal risklərin idarə edilməsi çərçivələri, o cümlədən, institusional nəzarətlə əlaqəli konsepsiyaların yenidən qiymətləndirilməsi olduqca vacib əhəmiyyət kəsb edir. Yeni prioritetlərin və uzunmüddətli struktur problemlərin ortaya çıxması bir çox ölkələrdən cari vergi və xərcləmə təcrübələrində marjinal dəyişikliklərdən kənara çıxmağı tələb edir. Ölkələr yenidən işlənmiş fiskal çərçivələr, büdcə qaydalarında dəyişikliklər, xərcləmə prioritetlərinə yenidən baxılması və vergi islahatları da daxil olmaqla geniş spektrli siyasət rıçaqlarını səfərbər etməlidirlər [11]. Bu, xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili resursların səfərbər edilməsində mərhələli artımı vacib sayır. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, əhəmiyyətli dəyişikliklər siyasi qəbulun təmin edilməsi üçün effektiv siyasət dizaynı, effektiv ünsiyyət və konsensusun qurulmasını tələb edir. İslahat üçün siyasi dəstəyin qurulması, siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsi proseslərində, o cümlədən islahat prosesinə geniş ictimaiyyətin cəlb edilməsi və kommunikasiya strategiyalarının təkmilləşdirilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən amildir. Ümumi islahat paketləri çərçivəsində bir sıra siyasət tədbirlərinin təqdim edilməsi inklüzivliyi və ədalətliliyi, son nəticədə islahatların

siyasi məqbuluğunu yaxşılaşdırmağa şərait yaradır. Yeni fiskal strategiyaların geniş şəkildə qəbul edilməsini təmin etmək üçün əsas element vergi və xərcləmə sistemlərinin effektivliyi və ədalətliliyində nəzərəcarpacaq təkmilləşdirmələr aparmaqdır. Məsələn, vergidən yayınma və vergi boşluqlarının aradan qaldırılması sistemə inamı artırmağa, vergi əxlaqını və uyğunluğunu artırmağa gətirib çıxarır. Ölkələr spesifikləşdirilmiş vergi və fiskal siyasəti tətbiq edən zaman, beynəlxalq əlaqələri və koordinasiya da nəzərə alınmalıdır. Dövlət maliyyə seçimlərinin xarici təsirlərə struktur çağırışlarla mübarizə üçün beynəlxalq dialoq və koordinasiyanı vacib hesab edir. Bu ehtiyac ləng məhsuldarlıq artımı və fiskal dağılmaları gücləndirən hədsiz qlobal çənaətlə artır. Bu amillər xüsusilə iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə tələb olunan sazişlər və pandemiya qarşı mübarizə tədbirlərinin əlaqələndirilməsi üçün transsərhəd rəqəmsal fəaliyyətlərin vergiyə cəlb edilməsi ilə bağlı beynəlxalq müzakirələrdə özünü büruzə verir. Bu siyasətləri həyata keçirərkən vətəndaş amili də nəzərə alınmalıdır. Vətəndaşların vergilərə münasibəti vergi sistemlərinin necə qurulacağına mühüm təsir göstərir. Davranış iqtisadiyyatından əldə edilən fikirləri vergi siyasəti sahəsinə daxil edən, siyasətçilərin vergi sistemlərində islahatlar apararkən bundan istifadə etməli olduğu artan ədəbiyyat mövcuddur. Məsələn, təcrübələr göstərmişdir ki, psixoloji qərəzlər əks halda ekvivalent vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsinin islahatlara fərqli reaksiyalarla nəticələnmə biləcəyini nəzərdə tutur. Bu sahədəki digər tədqiqatlar fərdlərin inancları və üstünlükləri arasında qarşılıqlı əlaqəni və bunların vergi siyasətlərinə münasibətə necə təsir etdiyini təhlil etmişdir – buna görə də siyasətçilər “vergidən yayınma” tendensiyalarını və vergi islahatları hazırlayarkən onların aradan qaldırılması yollarını nəzərə almalıdırlar [12]. Vətəndaşların vergi sistemi və vergi siyasəti islahatları ilə bağlı fikirləri onların effektivliyi ilə bağlı qiymətləndirmələr aparmaq üçün mövcud olan məlumatlardan asılıdır. Ölkədə üstünlük təşkil edən sosial dəyərlər və normalar, eləcə də fərdlərin şəxsi üstünlükləri vətəndaşların vergi sistemlərinin səmərəliliyi və təklif olunan vergi siyasəti islahatları ilə bağlı necə qiymətləndirəcəyini və rəy formalaşdıracağını müəyyən edən vacib faktordur. Bu münasibət fərdlərin öz institutlarına və vergi sisteminin bütövlüyünə olan inamı ilə birbaşa bağlıdır və sosial birliyə töhfə verir. Vergi sistemlərinin necə işlədiyinə dair etibarlı

və asan başa düşülən məlumatlara çıxışın təmin edilməsi demokratik müzakirələr və vətəndaşların sağlam qərar qəbul etmələri üçün əhəmiyyətli amil hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Andrews, D. A. Charlton and A. Moore (2021), “COVID-19, productivity and reallocation: Timely evidence from three OECD countries”, *OECD Economics Department Working Papers*, No.1676, OECD Publishing, Paris.
2. Hanushek E. and L. Woessmann (2020). “The economic impacts of learning losses”, *OECD Education Working Papers*, No. 225, OECD Publishing, Paris.
3. Bom P. and J. Ligthart (2014). “What Have We Learned From Three Decades of Research on the Productivity of Public Capital”, *Journal of Economic Surveys*.
4. Dosi G. Fagiolo G. Napoletano M. Roventini A. & Treibich T. (2015). “Fiscal and monetary policies in complex evolving economies”. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 52, 166-189.
5. McKinsey and Company. “How COVID-19 has pushed companies over the technology tipping point—and transformed business forever,” October 2020.
6. Arnold J. Et al. (2011). “Tax Policy for Economic Recovery and Growth”. *The Economic Journal*, Vol. 121/550, pp. F59-F80.
7. Debrun X. Et al. (2019). “Public Debt Sustainability”. *CEPR Discussion Papers*, No.14010, Centre for Economic Policy Research.
8. Eggertsson G. N. Mehrotra and L. Summers (2016). “Secular stagnation in the open economy”. *American Economic Review*. Vol. 106/5, pp. 503-507.
9. Taubinsky D. and A. Rees-Jones (2017). “Attention Variation and Welfare: Theory and Evidence from a Tax Salience Experiment”, *The Review of Economic Studies*, Vol. 85/4, pp. 2462-2496.
10. Douenne T. and A. Fabre (Forthcoming). “Yellow Vests, Carbon Tax Aversion, and Biased Beliefs”.
11. Kessler J. and M. Norton (2016). “Tax aversion in labor supply”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 124, pp. 15-28.
12. Eggertsson G. N. Mehrotra and L. Summers (2016). “Secular stagnation in the open economy”, *American Economic Review*, Vol.106/5, pp. 503-507.

Гасан Сариф оглы ГАСАНОВ
Докторант Гянджинского Государственного Университета

НАПРАВЛЕНИЯ НАЛОГОВОЙ И НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ ПОСЛЕ КРИЗИСА COVID-19

Резюме

Неоспорим тот факт, что COVID-19 оказал значительное влияние на мировую экономику. Пандемия вызвала не только глобальный кризис в области здравоохранения, но и экономический спад и рецессию. Это сильно повлияло на глобальное здоровье и породило кризис в этой сфере и одновременно вызвало резкое снижение экономической активности. Кроме того, необходимо указать, что пандемия пагубно повлияла на занятость, экономическую стабильность, социальное обеспечение, общий ВВП и большинство других сфер в странах. Кроме того, это вызвало значительное ухудшение государственных финансов во всем мире. Пандемия еще раз доказала, что страны должны иметь хорошо продуманную и эффективную финансовую политику, чтобы поддерживать баланс справедливости и наращивать рост и устойчивость. Правительства сосредотачиваются на разработке эффективной и действенной политики, чтобы восстановить свое экономическое положение. Эта статья в первую очередь посвящена определению негативных последствий COVID-19 для государственных финансов и определению соответствующей и эффективной налоговой и фискальной политики для стран. Кроме того, статья способствует формулированию важной политики в области государственных финансов, чтобы смягчить пагубные последствия пандемии и полностью устранить их в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: *COVID-19, ВВП, экономический рост, устойчивость, экономический спад, уровень безработицы, налоговая и фискальная политика.*

Hasan Sarif oglu HASANOV
Doctoral student of Ganja State University

DIRECTIONS FOR TAX AND FISCAL POLICY AFTER THE COVID-19 CRISIS

Summary

It is undeniable fact that, COVID-19 had a significant impact on global economy. Pandemic not only caused a global health crisis, but also economic slowdown and recession. It strictly affected to global health and emerged a crisis in this sphere and simultaneously caused a sharp decline in economic activity. Furthermore, it has to be indicated that pandemic influenced employment, economic stability, social welfare, overall GDP and most other spheres in countries detrimentally. Besides with it caused a significant deterioration in public finances in all over the world. Pandemic again proved that, countries has to possess a well-designed and effective financial policies in order to maintain a balance of equity and build up growth and sustainability. Governments focus on to build up effective and efficient policies in order to recover their economic situations. This article primarily concentrates on defining the negative effects of COVID-19 in public finances and determining relevant and effective tax and fiscal policies for countries. Besides article contributes to formulation of significant policies in public finances in order to alleviate the detrimental effects of pandemic and eliminate them completely in a long-term.

Key words: *COVID-19, GDP, economic growth, sustainability, economic recession, unemployment rate, tax and fiscal policy.*